

ՄՈՒԿԱԴԴԱՍԻ

ԼԱՎԱԳՈՒՅՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐԸ ԵՐԿՐԱՄԱՍԵՐԻ ՃԱՆԱԶՄԱՆ ՀԱՄԱՐ (ԱՀՄԱՆ ԱԼ-ՏԱԿԱՍԻՄ ՖԻ ՄԱԱՐԻՖԱՏ ԱԼ-ԱԿԱԼԻՄ)

ԸՆԴԱՐՁԱԿ ՀՈՎԻՏՆԵՐԻ ԵՐԿՐԱՄԱՍԸ (ԻԿԼԻՄ ԱԼ-ՌԻՀԱԲ)

Նկատի ունենալով, որ երկրամասը (իկլիմ) կարևոր է, ունի շատ առավելություններ, նրանում առատ են մրգերը, խաղողի որթերը. նրա քաղաքները իրաքի նման հաճելի են, ինչպես Մուղանը. Ուլաթը, Տարրիղը, նրանում գները ցածր են, ծառերը խիտ, նրա միջով գետեր են հոսում, լեռների վրա մեղր կա, իսկ դաշտերում արհեստանոցներ, տափաստանները լի են ոչխարների հոտերով, իսկ մենք նրա բոլոր գավառների համար մի ընդհանուր անուն չգտնելով, այն կոչեցինք Ընդարձակ Հովիտների երկրամաս (Իկլիմ ալ-Ռիհար): Այս երկրամասը Իսլամի (թագավորություն) համար մի գեղեցկություն է, (թեև) մահմեդականներն այնտեղ սլաշարման են ենթարկվում հոռոմների կողմից, երկրամաս, որը բրդե դործվածքներ է արտադրում և դարմանահրաչ գոտիներ, ուր որդերը կարմիր (կիրմիդ) ներկ են տալիս¹:

Հնարավոր չէ տալ նրա նկարագրությունը: Մեկ ոչխարի գինը երկու դիրհեմ է, հացի երկու նկանակը մեկ դանկ է. իսկ պտուղները ոչ հաշվում են, ոչ կշռում: Միաժամանակ սա մի կարևոր սահմանային ամրություն է (սադր) և աղնիվ երկիր: Նրանում են Արաքսի (եղերարնակ) մարզիկ (ասհար ալ-Ռաս), որոնք Մեծ Մասիս (Հարիս) և Փոքր Մասիս (Հուվայրաս) լեռների տակ են մնացել²: Նրանում կա Թաիֆի (լեռների) մի մասը և զրախտի հետ նմանություն ունի: Սա իսլամի պարծանքն է և դադիների (հավատի ռազմիկների) հանգստավայրը: Ունի օգտակար ապրանքներ, հին գավառներ, հորդառատ գետեր, արժեքավոր գյուղեր, հրաշալի առանձնահատկություններ ու հյու-թեղ մրգեր:

Նրա (մահմեդական) բնակիչները սուննային դիտակ են, ճարտասան և պատկառելի: Այնտեղ կան մանանա, տորոն, չուշան (ղանրակ), աչուրա³ (կասրույա) ձուլը, ծով և լճեր, Դարբանդը (ալ-Բար), մահմեդական մենաստաններ (ռիբաթ), կրոնական հավատ ու բարեգործություններ: Սակայն ամեն մեկն իր հավատալիքների (մազհար) մեջ

ընթացումն է: Միաժամանակ նրանք ծանր են, նրանց լեզվի մեջ կա գորով և պարծենկոտություն ունեն: Այնտեղ Հասնելու ճանապարհները դժվար են, և քրիստոնյաները նրանում մեծամասնություն են կազմում: Ահա այս է երկրամասի ձևն ու պատկերը:

Այս երկրամասը մենք բաժանել ենք երեք նահանգների: Առաջինը, որը լճից (Կասպից ծովից) է սկսում, Առանն է, Հետո Հայաստանը և ապա Ատրպատականը:

Ինչ վերաբերում է Առանին, ապա դա երկրամասի մեկ երրորդն է և նման է կղզու՝ լճի (Կասպից ծովի) ու Արաքս գետի միջև: Նահր ալ-Մալիքը (Սամուր) նրան ճեղքում է երկարությունը: Նրա մայրաքաղաքն է Պարտավը: Նրա քաղաքներից է Տփղիսը, ալ-Կալաան (Կալատ իրն Քանդաման), Շամխորը, Ուունանը, Գանձակը (Ջանգա), Բարդիջը, Շամախին, Շիրուանը, Բաքուն, Շապուրանը, Դարբանդը (Բար ալ-Աբուար), ալ-Աբխազը (ալ-Լայիջան), Կապադակը (Կաբալա), Շաքեն (Շաքրի), Մանաղկերտը³ և Տաբլան⁴:

Իսկ Հայաստանը մի մեծ նահանգ է, որը հիմնել է Նոյի որդի Հաբեթի որդի Թորգոմի որդի Արմինին (Արմինի Իրն Լանթա իրն Յաֆիս իրն Նուհ): Այստեղ արտադրվում են վարագույրներ, բրդե բարձրաթևեք գորգեր (ղալալի): Նա ունի բազում հատուկ արտադրանքներ: Նրա մայրաքաղաքն է Դվինը (Գաբիլ) և նրա քաղաքներն են Բաղևշը, Ուլաթը, Արճաշը, Բերկրին, Ույը, Սալմաստը, Ուրմիան, Դալսառականը, Մարաղան, Ահուրն, Մարանդը, Սինջանը, Կարնո քաղաքը, Կանդարիյան, Կալատ Յունիսը և Նուրինը:

Ատրպատականը մի նահանգ է, որի տարածությունը սահմանագծել է Ատրպատը (Ադարբադ) որդի Բյուրասպի (Բայվարասֆ) որդի Ասուադի, որդի Սեմի որդի Նոյի: Նրա մայրաքաղաքը Արդաբիլն է, որն ամբողջ երկրամասի կենտրոնն է: Նրանում կա մի լեռ, որի երկարությունը հարյուր քառասուն փարսալս է և ամբողջովին ծածկված է գյուղերով ու մշակված դաշտերով: Ասվում է, որ այնտեղ կան յոթանասուն լեզուներ: Այս լեռից է գալիս Արդաբիլի բարիքների առատությունը: Նրանց տները մեծ մասամբ գետնի տակ են: Նրանց քաղաքներն են Ռասքան, Տաբրիզը, Ջարրավանը, Ուունաջը, Մայանիջը, Սաբատը, Բարուան, Վարդանակերտը (Վարսան), Մուղանը, Միմադը և Բարգանդը:

Եթե որևէ մեկը ենթադրի, որ Բաղևշը (Բաղլիս) Ակուր (Ջազիրա) նահանգում է, ապացույց բերելով այն, թե Համդանիների տոհմի (Բանու Համդան) տիրույթներից էր եղել, ևս կպատասխանեմ, որ նկատի ունենալով, թե երկու նահանգների (վիլայատ) ժողովուրդն էլ այդ բանը ենթադրել է, ապա մենք այս երկրամասում դրեցինք, քանզի մենք նրան մի համանման անուն ենք գտել, որը Տաֆլիսն (Տփղիս) է: Ինչ վերաբերում է որևէ մեկի տիրույթը լինելուն, ապա դա չի կա-

րելի ապացույց համարել: Ձէ որ Սայֆ ալ-Դաուլայինն էին նաև Կին-նասրինն ու Ռակկան և ոչ ոք չի ասել. թե Ռակկան Ասորիքի մեջ է գտնվում:

Պարտավը մի մեծ մայրաքաղաք է. քառակուսի ձևով. դաշտի մեջ: Ունի ընդարձակ բերդ (միջնաբերդ). նրա շուկանները ամբողջովին ստ-վերի տակ են: Ծուկայի ետևում է մայր մզկիթը: Սա (Պարտավը) այս երկրամասի Բաղդադն է: Տները գեղեցիկ են, կառուցված աղյուսով ու գաջով (ջասս): Նա Հաճելի է և սիրուն: Մրգերն առատ են: Մզկիթի որոշ սյուներ աղյուսից են և որոշ սյուներ՝ փայտից: Ունի մի գետ, որը միջով է անցնում, իսկ Կուր գետը երկու փարսալս հեռավորության վրա է: Գետակները նրան մոտիկ են և օգտակար նրա համար, սա-կայն նրանց ափերն ավեր վիճակում են, բնակիչներից դատարկված և նրա բերդն ավերված է:

Տփղիսն ամրացված քաղաք է, լեռների մոտ: Նրա միջով անցնում է Կուր գետը: Նա կառուցված է երկու ափերի վրա, որոնք կամուր-ջով միանում են: Նրա պատերը (պարիսպները) քարաշեն են, փայտով ծածկված:

Կալան մի քաղաք է առանց բերդի (միջնաբերդի) կառուցված դաշտում, Լաքզան լեռան մոտ:

Շամախին մի լեռան ստորոտին է: Կառուցված է քարով ու գաջով, ունի հոսող ջրեր, պարտեզներ ու զբոսավայրեր:

Շիրուանը (Շարուան) մեծ է, կառուցված դաշտում, քարաշեն և մզկիթը շուկաների մեջ է: Նրա միջով մի գետ է անցնում:

Մուղանը այս երկրամասի սահմանի ծայրին է: Եղև է մարդաչատ, սակայն նրա բնակիչները պակասել են: Նա մեծ ճանապարհի վրա է:

Բաքուն (Բաքուհ) լճի (Կասպից ծովի) վրա է և այս երկրամասի նավահանգիստներից մեկը:

Շապորանը (Շարաբան) բերդ չունի: Քրիստոնյաներն այնտեղ մե-ծամասնություն են: Սա ևս երկրամասի սահմանի ծայրին է:

Կապադակը (Կաբալա) ամրացված քաղաք է, գետը քաղաքից դուրս է, իսկ մզկիթը հեռու է, մի բլրի վրա:

Շաքեն (Շաքբի) դաշտում է կառուցված: Քրիստոնյաները այնտեղ մեծամասնություն են: Մայր մզկիթը մահմեդականների շուկայում է:

Վարդանակերտը (Վարսան) դաշտում է, նրա շուկան հաճախ են այցելում: Նրա ետևում կա մի գետակ ու մայր մզկիթ, որոնք իրարից հեռու են:

Բայլականը փոքրիկ քաղաք է, նրա բնակիչները հրաշալի մարդիկ են: Այստեղ կա մի նշանավոր օշարակ (նաթիֆ):

Մանազկերտը (Մալազքիրդ) մի ամրացված քաղաք է: Ունի մի քանի աղոթքի բնակ (մինարա) և բազմաթիվ պարտեզներ: Մայր մզկիթը շուկայի եզրին է:

Տարյան (Տայա, Թելավ) մի [քաղաք] է, ուր մահմեդականները հինգ Հարյուր ընտանիք (տուն) ունեն, սակայն բնակչության մեծամասնությունը քրիստոնյաներ են: Սա Հաճևի [քաղաք] է:

Արխաղը (Աբխան, Լայիջան) Հաճևի [ղավառ] է: Այդպիսին են նաև այս գավառի քաղաքները:

Յունիս գյուղը (կարիատ Յունիս) Դերանիկի (Դայրանի, Դիրանի) քաղաքն (րայաղ) է, ուր կան մահմեդականներ:

Դարրանդը (Բաբ ալ-Աբուաբ) Ուղարաց (Կասպից) ծովի վրա է, ամրացված պարսպով, որը խազարների կողմն է: Ունի երեք դռներ (ղարպասներ)՝ Մեծ դուռը, Փոքր դուռը և մի ուրիշ դուռ ծովի կողմը, որը կողպած է և չի բացվում: Կան մի քանի դռներ ծովի և իսլամի երկրների կողմը: Պարիսպն սկիզբ է առել (ձգվել) լեռնից մինչև լճի (ծովի) մեջտեղը և վրան եղել են աշտարակներ: Նրանում կան մզկիթներ և պահապան դուռք (Հուռաս): Մայր մզկիթը շուկաների մեջտեղում է, ուր կա ջրի աղբյուր: Նենքերը քարից կառուցված, տները գեղեցիկ և հոսող ջրեր ունեն:

Դվինը կարևոր քաղաք է, ունի անառիկ բերդ (միջնաբերդ): Նրանում շատ են բարիքները, անուրը հռչակված է, բուրդը նշանավոր է, գետը Հորդառատ: Սակայն այժմ նրա պարտեզները չորացել են: Ունի հինավուրց արվարձան և ամրակուռ բերդ: Նրա շուկաները խաչածն են ու նրա գյուղական մերձակա հողերը (սավաղ) Հրաշալի: Մայր մզկիթը բարձր բլրի վրա է և նրա կողքին է եկեղեցին: Նրան (քաղաքը) պահպանում են քրդերը: Ունի միջնաբերդ: Նրանց շենքերը կավից ու քարից են: Բազմաթիվ դռներ ունի, որոնցից են Քայդարի (Քինդար) դուռը, Տփղիսի դուռը և Անիի դուռը: Սակայն նրա [բնակչության] մեծամասնությունը կազմում են քրիստոնյաները և նրանց ազնվականները: Բայց նրա բնակչությունը պակասել է և նրա բերդն ավերվել:

Բաղեշը մի խորունկ հովտի մեջ է, ուր երկու գետ է հոսում, որոնք քաղաքում իրար են խառնվում: Ունի երկու կողմեր (Թաղամասեր): Նրանում կա քարաշեն միջնաբերդ երկու ցուլերի նմանողությամբ:

Ուլաթը մի քաղաք է դաշտում կառուցված և ունի գեղեցիկ պարտեզներ: Նրա շուրջը կավե պարիսպ կա: Մզկիթը շուկաների մեջ է: Նրանում մի գետ կա:

Սալմաստը Հաճևի [քաղաք] է: Ունի կավից ու քարից կառուցված բերդ և նրանում կա մի Հորդառատ գետ: Նրա մայր մզկիթը շուկայի կողմի վրա է: Նա չրջապատված է քրդերով:

Ուրմիան գեղեցիկ [քաղաք] է բարեկարգ միջնաբերդով: Նրա մայր մզկիթը գտնվում է կերպասավաճառների (բաղդազ) շուկայում: Ունի բերդ ու մի գետ:

Մարաղան Հրաշալի է, ունի բերդ (Հիսն) ու միջնաբերդ (կայաա) և

արվարձան: Նրա բերդերը կավից են:

Մարանդը ամրակուռ քաղաք է չրջապատված պարիսպներով: Ունի չեն արվարձան, իսկ մայր մզկիթը շուկայի մեջ է:

Կանդարիյան մի քաղաք է հիմնադրված բրդերի կողմից և նրանում կա վայելչագեղ մայր մզկիթ:

Նուրիներ ամրակուռ քաղաք է, ունի միջնաբերդ և մայր մզկիթի դռանը կա ջրի աղբյուր. ինչպես նաև բազմաթիվ պարտեզներ և հաճելի է:

Կալաատ Յունիսը (Յունիսի ամրոցը) Դերանիկի (Դիրանի) քաղաքն է և նրանում կան մահմեդականներ:

Արդաբիլը Ատրպատականի մայրաքաղաքն է և Երկրամասի գլխավոր քաղաքը: Նրանում կա անառիկ բերդ: Նա Դվինից փոքր է, նրա շուկաները խաչաձև են և չորս փողոցների (դարբ) ուղղությամբ են ձգվում, իսկ մայր մզկիթն այս խաչմերուկում է. մի բարձունքի վրա, բերդի ետևում կա մի բազմամարդ արվարձան: Նրա շենքերի մեծամասնությունը կավից է, բազմաթիվ լուսամուտներով: Ունի առատ պտուղներ և շատ փողոցի աղբ: Կան հոսող ջրեր ու մշտական կայազոր (ասքար), բաղում բարիքներ և հրաշալի բաղնիքներ: Սակայն բնակիչները ժլատ են, ծանրաշարժ, նրանց մոտ քիչ են գիտուն մարդիկ: Սա մի հակակրկիտ քաղաք է, զարչահոտ, աշխարհի զուգարաններից (քանաֆ) մեկը: Բնակիչները նենգ են, անտարբեր, անհեռատես և անձնական կարիք ունեցողներին կարևորություն չեն տալիս: Նրանց մոտ չկա ոչ մի հիշատակելի իրավագետ (ֆակիհ), ոչ աչքի ընկնող պետ, ոչ զարգացած մարդ, ոչ էլ հմուտ բժիշկ:

Տաբրիզը, ինչ հաճելի քաղաք է Տաբրիզը: Դա մաքուր ոսկի է, հազվագյուտ քիմիա, ընտիր քաղաք, կարելի է գերադասել Ոսղաղության քաղաքից (Բաղդադ), որով իսլամի ժողովուրդը հպարտանում է: Նրա միջով գետեր են անցնում և նրա շրջակա հողերի վրա (սավադ) ծառերը խիստ շատ են, կարիք չկա հարցնելու նրա էփան գների, մրգերի առատություն մասին: Մայր մզկիթը քաղաքի կենտրոնում է, իսկ նրա (քաղաքի) հմայքը անսահման է:

Մուզանը մի քաղաք է չրջապատված երկու գետերով և չուրջը գեղեցիկ այգիներով, կարծես ամեն կողմ պարտեզներ են: Տաբրիզի հետ երկու ծաղկանոցներ են և ընդարձակ հովիտների երկրամասի (Ռիհաբ) երկու հպարտություններն են: Նա գտնվում է Արդաբիլի ու Զիլանի (Դեղան) միջև: Նրանից մինչև Պարտավ ութ (օթևան) է: Սա հաճելի քաղաք է բազմաթիվ դաշտավայրերով: Այնտեղ երկու գետ է հոսում: Նրա երեկելիները մարգարտի ու բուստի (մարջան) նման են, առատաձևոն ու ազնիվ:

Բարգանդը փոքր քաղաք է: Սա հայերի շուկան է և նահանգի առևտրական կենտրոնը, հրաշալի է և օգտաշատ:

Սիանան փոքր քաղաք է դաշտավայրում, առատ բարիքներով:
Զանջանը այս երկրամասի ծայրին է. մի գետ նրան բաժանում է
մասերի: Այնտեղից անցնում է մի մեծ ճանապարհ:
Այս երկրամասի բոլոր քաղաքները հաճելի են, լի բարիքներով,
էժան արտադրանքի աղբյուր (հանք) են, մրգերով, մսով ու հաճելի
բարիքներով:

ԵՐԿՐԱՄԱՍԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՆՐԱՎՈՒՄԱՐԸ

Սա ցուրտ երկրամաս է, առատ ձյունով ու անձրևներով: Բնակիչ-
ները որոշ ծանր նկարագիր ունեն, սառն են և դանդաղաչարժ, ունեն
երկար մորուքներ: Նրանց լեզուն գեղեցիկ է: Հայաստանում խոսում
են հայերեն, Առանում՝ առաներեն (առանիյա), իսկ նրանց խոսած
պարսկերենը (ֆարսիյա) հասկանալի է ու մոտիկ ՈՌՐԱՍԱՆԻ [բար-
բառին], իր ձայներով (տառերով):

Նրանք [մահմեդականների] իրավագիտական (մադհաբ) հարցե-
րում ուղղահայտ են, սակայն հադիսի մասնագետները հանբալի-
ներ⁵ են: Դվինում դերիշխող է Աբու Հանիֆայի մազհաբը⁶ (կրոնա-
իրավագիտական դպրոցը), որի հետևորդները գտնվում են որոշ քա-
ղաքներում, սակայն մեծամասնությունն չեն:

Մի օր ներկա էի Աբու Ամր ալ-Ուուայյիի հավաքույթին (մաջլիս) և
նա լսում էր [մահմեդական] ավանդություններ (հագիս): Ասաց՝ հար-
ցեր տվեք: Ինձ հետ մի ընկեր կար և մենք հարց տվեցինք «Հրապա-
րակային պարզե՞լ» [գլխից]. սկզբում այն քննարկեցինք, ապա մենք
տկարացանք [վեճի մեջ] և ահա մի երիտասարդ, որ այնտեղ էր, սկ-
սեց հիանալի դատողություններ անել և երբ խոսքը վերջացրեց ես
ասացի նրան՝ Աստված իմ, ինչ արտակարգ դատողություններ ես
անում, և ավելացրի, որ հաճախ գալու եմ նրա մոտ ուսանելու: Ասաց՝
ես ձեր բարեկամներին հավասար չեմ: Ես ասացի՝ այդ ինչպե՞ս, չէ՞
որ իմ բարեկամները ավելին չեն ասում ինչ որ դուք եք ասել, բայց
այս հարցը դժվարին է: Ասաց՝ այն ինչ ասացի, լսել եմ ՈՌՐԱՍԱՆԻ վե-
րատեսուչ (նաղզար) Հաքիմ Աբու Նասր իրն Սալհից, որի հետ հա-
ճախ եմ զրուցել այսպիսի հարցերի շուրջ:

Իսկ ինչ վերաբերում է աստվածաբանություններ, ապա այդ մասին
չեն խոսում և չիիններ⁷ չեն:

Դվինում կար մի մենաստան (խանակա՛հ), ուր սուֆիզմի⁸ մասին
հարուստ տեղեկություններ ունեին, սակայն աղքատ կյանք էին վա-
րում: Մի օր ներկա եղա Աբու [...] ալ-Արդաբիլիի հավաքույթին և նրա
մոտ մեծ բազմություն էր կուտակվել, կանգնած և նստած ու տարբեր
նյութերի շուրջ հարցեր էին տալիս: Ասացի՝ Ի՞նչ կասես, Ալլահը քեզ
ողորմի, այն մարդու մասին, որն ուներ սիրտ չատ մտերիմ, սակայն

կորցրեց այն, ու՞ր կարող է այն փնտրել:

Ասաց՝ թող նորից վերադառնա նույն միջոցին (ևղանակին). որի օգնութեամբ նախկինում այն ձեռք էր բերել և նրանով թող գորանա: Ասացի՝ նա արդեն կորցրել է այդ միջոցից օգտվելու կարողութեանը:

Նա պատասխանեց՝ թող նա այդ միջոցի տիրոջը խնդրի, որ այն նորից իրեն տրամադրի:

Ասացի՝ նա արդեն չի արժանանում այդ միջոցի տիրոջ նվազագույն ուշադրութեանը, որպեսզի նրանից խնդրի:

Ասաց՝ թող դուռը ծեծի, մինչև որ բացվի և թող գիշերային խավարի մեջ աղաղակի, մինչև որ նա ողորմի:

Գետերը, որոնք հիշված են այս երկրամասում, երեքն են՝ Արաքս գետը, Մալիք գետը⁹ և Կուրը: Վերջինս նրանցից ամենաթեմն է. բխում է լեռան կողմից Գանձակի ու Շամխորի սահմաններում մինչև Տփղիսի՝ մոտերքը, ապա ընկնում է անհավատների երկիրը: Ապա քաղցրութեամբ ու թեթևութեամբ նրան հաջորդում է Արաքս գետը, որը ձգվում է Առանի սահմանների երկայնքով. բխելով Հայաստանից ու վերջապես հասնում է Վարդանակերտ, ապա ուղղվում Մուղանի ետեի կողմը և թափվում [Կասպից] ծովը: Իսկ Մալիք (թագավոր) գետը բխում է Հոռոմների երկրից, որի ետևում կա Առան նահանգը և թափվում է ծովը:

Այս երկրամասի հետ կապված է միայն խաղաղաց (Կասպից) ծովը: Կան երկու լճեր, մեկն Ուրմիայի մոտ, երկարութեամբ մոտավորապես չորս օր է անասունի քայլվածքով, սակայն կարելի է [իժն] անցնել առազաստանավով մեկ օր ու գիշերում: Հայաստանում կա մի ուրիշը, որ կոչվում է Արճևչի (Վանա) լիճ:

Ապրանքներ, որոնք այստեղ արտադրվում են: Պարտավից արտահանվում է մեծ քանակութեամբ մետաքս: Դարբանդից վուշե (քթան) զգեստներ, ստրուկներ, քրքում (զաաֆարան) և ընտիր ջորիներ: Դվինից արտահանում են բրդե զգեստներ, գորգեր, երեսի բարձեր, թամբի կարպետներ (անմաթ), գոտիներ: Պարտավից՝ վարագույրներ: Պարտավում կիրակի օրը լինում է մի շուկա, որը կոչվում է քուրքիյ (կիրակի), ուր ամբողջ նահանգի ու այլ շրջանների ժողովուրդն է հավաքվում, այնքան, որ [այս շուկայի անունով] մարդիկ ասում են՝ ալսաբտ (չաբաթ), քուրքիյ*, ալ-իսնայն (երկուշաբթի): Այստեղ վաճառվում է մետաքս և գործվածքեղեն:

Նրանց գոտիների, թավապատ գործվածքների, որդան կարմիր ներկի (կիրմիզ), թամբի կարպետների, ներկերի, դուկալ (ոուկալ) կոչված պտղի, կասբուլյա ձկան, տառեխ (թիռիխ) կոչված ձկան նմանը

* Հեղինակը չիմանալով հայերեն չի կոահում, որ դա կիրակի օր է նշանակում հայերենով: (Ա. Տ.-Ղ.):

չկա: Ունեն թուզ և չազանակ, որոնք շատ ընտիր են:

Այս երկրի Հրաշալիքները: Դրանցից է Դարրանդը. որը մի ընդ է Տյուրոսի (Սուր) և Ակրայի (Աքքա) ընդերքի նման, որոնց հիշել ենք: Սա չղթայով փակված է, կառուցված ժայռից ու նրա չաղախը կապարն է: Տփղիսում կան բաղնիքներ, որոնք տաքացվում են առանց վառելիքի Տիրերիայի մասին (սոսելիս (նմա՞ն)): Մասիս լեռն իսլամի երկրի ընդ լեռներից բարձր է և ոչ ոք կարող է վերև բարձրանալ: Ասվում է, որ Փոքր Մասիսի Հետ միասին Թափֆի լեռներից է: Ասվում է, որ Արաքս գետի վրա եղել են Հազար քաղաքներ, որոնք այժմ այս երկու լեռների տակ են:

Արդարիլի մայր մղկիթում կա մի Հակա քար, որին եթե մուրճով Հարվածեն, ոչ մի Հետք չի մնա: Սա երկնքից է ընկել քաղաքից որոշ Հեռավորության վրա, ապա տարվել է մայր մղկիթ: Լսել եմ ներքինի Զարիֆից, թե երբ մենք Արդարիլի մոտ քայլում էինք, տեսանք որ երկնքից մի բան է իջնում, մի Հակա վահանի նման, որն ընկավ երկիր և մենք նկատեցինք, որ քար է: Հավանաբար սա է այն քարը: Այս քարը ներկարարների (սարբաղ) [գործածած] փայլեցնողի նման է, որը երկու ծայրում բարակում է:

Մուզանից երկու օթևան այն կողմ կա մի Հակա ամրոց, որը կոչվում է ալ-Հասրա, որի վերևում կան տներ, պալատներ, ուր մեծ քանակությամբ կան ոսկի, թոչուններ և վայրի գազանների պատկերներ: Մի քանի թագավորներ Հնարքներ են մտածել այդ բաները ձեռք բերելու, սակայն չեն կարողացել բարձրանալ:

Դվինից երեք փարսալս Հեռավորության վրա կա մի սպիտակ վանք, կառուցված կոփված (քանդակված) քարով և նման է երկար գլխանոցի (կալանսուա): Նրա ներսում կա Մարիամ [Աստվածածնի] պատկերը: [Ենեքը] նստած է ութ սյուների (մույթների) վրա, որոնց միջև գտնվում են դռներ: Որ դռնից էլ մտնես, կտեսնես Մարիամի պատկերը:

Նրա մոտ կա մի սև ժայռ, որից յուզ է ծորում, որով բուժվում են: Նրա (ժայռի) մոտ լինում է որդան կարմիր (կիրմիզ): Սա մի որդ է, որը երկրի վրա երևում է, և կանայք գնալով նրա մոտ, քաղում են պղնձե [ասեղով], որն իրենց Հետ է լինում, ապա դնում են փռի մեջ:

Արդարիլի Հողագործական չրջաններում (ռուստակ) Հերկում են ութ եզներով և չորս առջևից ընթացող [ձիերով], ամեն երկու եզան առջևից ընթանում է մեկը: Ես Հարցրեցի, թե արդյոք Հողի կարծրության պատճառով է դա: Նրանք պատասխանեցին՝ չէ, այլ սառույցների պատճառով է:

Արդարիլի մաննր Հազար երկու Հարյուր [դիրհեմ] է, խոյի ռաթլը երեք Հարյուր [դիրհեմ] է, իսկ նրանց մաննր՝ վեց Հարյուր [դիրհեմ]: Այսպես է նաև Ուրմիայում: Ապա գալիս են մյուս բազդադյան ռաթլ-

ները: Մարաղայի կաֆիզը և մուղզը հավասար են տասը մաննի, իսկ քայլաջան հավասար է մեկ վեցերորդ կաֆիզի:

Տաբրիզում պետական պաշտոնյաները (ասհաբ ալ-սուլթան) սովորույթ ունեն կնքելու ոսկե կնիքով:

Ուրմիտ ծովում (լճում) կան բնակելի լեռներ: Այնտեղ երեսանների ոտքերը կապում են շղթաներով ու պարաններով, որպեսզի լճի մեջ չգլորվեն:

Ուրմիտյում կա մի գառիվեր, Մոսուլի ճանապարհին, ուր մարդիկ իրար ուսին են նստում, կենդանի հեծնելու պես, վերելքը դժվար լինելու պատճառով:

Ճանապարհների երկարությունները: Ուր էլ գնաս, Պարտավից Յունան կամ Բարդիջ (Բարզանջ) կամ Գանձակ և կամ Կաղանկատույս, ամեն մի քաղաքից մյուսը մեկ օթևան է:

Կարող ես գնալ Յունանից Բայլական՝ մեկ օթևան, ապա մինչև Վարդանակերտ՝ մեկ օթևան, ապա Տալսաբ (Բալսաբ)՝ մեկ օթևան, հետո Բարզանդ՝ մեկ օթևան, ապա Արդարիլ՝ երկու օթևան:

Կարելի է գնալ Բարդիջից Շամախի՝ երկու օթևան, ապա Շիրուան (Շարուան)՝ երեք օթևան, ապա Աբխազ (Լայիջան)՝ երկու օթևան, հետո Զիսր Սամուր (Սամուրի կամուրջ)՝ երկու օթևան, ապա Դարբանդ (Բաբ ալ-Աբուրաբ)՝ երեք օթևան:

Կարելի է գնալ Գանձակից Շամսոր մեկ օթևան, հետո Ուունան երեք օթևան, ապա Կալաատ իրն Քանդաման մեկ օթևան, ապա Տփղիս երկու օթևան:

Կարելի է գնալ Կաղանկատույսից Հաթերս՝ երկու օթևան, ապա Զավդիս՝ երկու օթևան, ապա Գեղարքունի՝ երկու օթևան, հետո կընկնես Հայոց երկիրը մինչև Դվին: Դվինից Նախճավան՝ չորս օթևան, ապա Ուոյ՝ երեք օր, հետո Սալմաստ՝ երկու օթևան, ապա Ուրմիտ՝ մեկ օթևան, ապա Ուառական՝ երկու օթևան, հետո Մարաղա՝ նույնքան, ապա Արդարիլ՝ քառասուն փարսախ:

Կարելի է Մարաղայից գնալ Կանդարիյա՝ երկու օթևան, ապա Կարյա՝ երեք օթևան, հետո Կալաատ ալ-Հասան իրն Ալի՝ մեկ օթևան, ապա Շահրազուր՝ երեսուն փարսախ:

Կարելի է Մարաղայից գնալ Նուրին՝ մեկ օթևան, ապա Մարանդ [...]

Կարելի է Ուոյից գնալ Կալաատ Յունիս՝ վեց օթևան, ապա Ասաբիյատ գյուղը՝ մեկ օթևան, ապա [...], հետո Տփղիս՝ մեկ օթևան, ապա Տարլա, ապա Շաքե, ապա Լաքղան՝ երկու օթևան, ապա Դարբանդ՝ երեք օթևան:

Կարելի է Մարաղայից գնալ Ուառական՝ երկու օթևան, ապա Տարիդ՝ մեկ օթևան, հետո Մարանդ՝ մեկ օթևան:

Կարելի է Արդարիլից գնալ Նիր՝ մեկ օթևան, ապա Սարատ՝ մեկ

օթեան, Հետո Քույսարա՝ մեկ օթեան, ապա Մարաղա՝ նույնքան:

Կարելի է Մարաղայից գնալ Ուարահ Ռուդ՝ մեկ օթեան, ապա Մուսա Արադ՝ մեկ օթեան, Հետո Բարզա՝ երկու փոստի կայան (բարիդ), ապա Տփղիս՝ մեկ փոստի կայան, Հետո Զաքրավան՝ մեկ օթեան, ապա Նարիդ՝ երկու փոստի կայան, ապա Ուրմիա՝ մեկ օթեան:

Կարելի է Մարանդից գնալ Նախճավան՝ երկու երկար օթեան, ապա Դվին՝ երկու երկար օթեան:

Կարելի է Մարաղայից գնալ Աաբուրխաստ՝ մեկ օթեան, ապա Բարդա՝ մեկ օթեան, ապա Բայլական՝ մեկ օթեան, ապա Սիսար՝ մեկ օթեան, Հետո Տալլ Վան (Վանի բլուր)՝ մեկ օթեան, ապա Ուաբարջան՝ մեկ օթեան, ապա Դինավար՝ մեկ օթեան:

Կարելի է Արդաբիլից գնալ Մայանիջ՝ երկու օթեան, ապա Սաբիդ Ռուդի կամուրջը՝ մեկ օթեան, Հետո կամուրջից Սարատ՝ մեկ օթեան, ապա Նուա՝ մեկ օթեան, ապա Զինջան՝ մեկ օթեան:

Կարելի է Մայանիջից գնալ Ուունաջ՝ մեկ օթեան, ապա Քույսարա՝ մեկ օթեան, Հետո Մարաղա՝ մեկ օթեան և Մարաղայից Ուոռական կամ Ուրմիա՝ երկու օթեան ամեն մեկի համար, ապա Սալմաստ՝ նույնքան, Հետո Ուոյ՝ մեկ օթեան, ապա Բերկրի՝ Հինգ օթեան, ապա Արճեշ՝ երկու օթեան, ապա Ուլաթ կամ Բաղեշ՝ երեքական օթեան, Բաղեշից Ամիդ, կամ Նփրկերտ՝ չորսական օթեան:

Մարաղայից Դինավար վաթսուն փարսախ է, Արդարիլից Տաբրիդ [...], ապա մինչև Բառկավա [...], ապա մինչև Մանազկերտ երեք օր է, ապա Արզն՝ վեց օր, ապա մինչև Ամիդ՝ չորս օր: